

Β 96 καὶ ὅλλοις πλείοσιν εὐχαῖς τε καὶ φαλμωδίαις καὶ ὄμνοις οὐ πρὸς τὸ εἶναι, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὖ εἶναι χρησίμοις τὴν Ἱερὰν ἐκόσμησαν τελετήν. ὃν ὑποκειμένων ἴκανῶς μὲν αἱ τοῦ μακαρίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου προενεχθεῖσαι μαρτυρίαι δεικνύουσι τὸ προκείμενον, ὡς ἂν δὲ μηδεμίᾳ μηδενὶ καταλίποιτο συκοφαντίας τε καὶ ἀποφυγῆς πρόφασις.

5

10, 1 Ἀκούσωμεν τοῦ αὐτοῦ θείου πατρὸς ἔαυτὸν ἐπεξηγουμένου τε καὶ οὕτως σαφηνίζοντος, ὡς μηδὲ τὸν τολμηρότατον δὲν ἔτι δύνασθαι ἀντειπεῖν. ὅς ἐν τῇ εἰς τὴν Ἰούδα προδοσίαν καὶ τῶν μυστηρίων παράδοσιν διμιλίᾳ· ἀπάρεστι, φησί, καὶ νῦν Χριστὸς ἐκεῖνος ὁ τὴν τράπεζαν ἐκείνην ποιήσας. οὗτος καὶ ταύτην διακοσμεῖ νῦν· οὐ γάρ ἔστιν ἀνθρωπος ὁ ποιῶν τὰ προκείμενα γενέσθαι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλ᾽ ὁ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν Χριστός. σχῆμα πληρῶν ἔστηκεν ὁ Ἱερεὺς τὰ δῆματα φθεγγόμενος ἐκεῖνα, ἢ δὲ δύναμις καὶ ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ πᾶσα ἔστιν. »τοῦτο μού ἔστι τὸ σῶμα«, φησί. τοῦτο τὸ δῆμα τὰ προκείμενα μεταρρυθμίζει. καθάπερ γάρ ἡ φωνὴ ἐκείνη ἡ λέγουσα· «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν», ἔρρεθη μὲν ἀπαξ, 15

Β 96^ν — διὰ παντὸς δὲ τοῦ χρόνου γίνεται ἕργῳ δυναμοῦσα τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν πρὸς παιδοποιίαν — οὕτω καὶ αὔτῃ ἡ φωνὴ ἀπαξ λεχθεῖσα καθ' ἐκάστην τράπεζαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐξ ἐκείνου μέχρι σήμερον καὶ μέχρι τῆς αὐτοῦ

M 122 παρουσίας τὴν θυσίαν ἀπηρτισμένην ἔργάζεται. « ναὶ φησιν· ἀλλ᾽ ὥσπερ ἐπὶ τοῦ δημιουργικοῦ λόγου τοῦ αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε οὐχ ὁ λόγος 20 οὕτως μόνον ἴκανὸς πρὸς τὴν τῶν γινομένων παραγωγήν, ἀλλὰ καὶ συνελεύσεως ἀρρενός τε καὶ θῆλεως δεῖ, ὡς τὸ ζῷων πληθύνεσθαι γένος, καὶ ἡμετέρας ἐπιμελείας καὶ γεωργικῶν χειρῶν χρεία, ὡς τὰ φυόμενα καὶ φύεσθαι καὶ αὐξάνειν, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ λόγος οὗτος ὁ τοῦ σωτῆρος οὐχ ἀρκεῖ μόνος δημιεῖς, ἀλλὰ καὶ εὐχῶν Ἱερατικῶν καὶ εὐλογίας ὥστε τελειοῦσθαι τὰ ἄγια 25 δεῖ. ταῦτα γάρ Μάρκος ὁ Ἐφέσου φησὶν ἐκ τῶν Νικολάου τοῦ Καβάσιλα λαβών, πλὴν δυνον ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀπειργασμένος· πολλῷ γάρ βέλτιον ἐκεῖνος περὶ τούτων διελέξατο, εἰ καὶ μηδὲ ἐκεῖνος οὐδὲν εἴρηκεν ἀξιον λόγου. πρῶτον μὲν οὖν θαυμάζειν δεῖ καὶ θρηνεῖν ἀμα τοὺς ἐκόντας δυντας οὕτω πρὸς τὰ

Β 97^ν φανώτατα τῶν δυντων καὶ αὐτὴν καμμύνοντας τὴν ἀλήθειαν ὑπὸ προλήψεως, 30 ὡς καὶ ταῦτα τοῦ διδασκάλου τὰ δῆματα οὕτω σαφέστατα δυντα διαστρέφειν πειρᾶσθαι καὶ κατὰ τῆς Ἰδίας κεφαλῆς οὕτω παρεξηγεῖσθαι, ὡς πᾶσιν εἶναι καταγελάστους.

2 Τί γάρ φησιν ὁ διδάσκαλος; «σχῆμα πληρῶν ἔστηκεν ὁ Ἱερεὺς τὰ δῆματα φθεγγόμενος ἐκεῖνα, ἢ δὲ δύναμις καὶ ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ πᾶσα ἔστιν. »τοῦτο 35 μού ἔστι τὸ σῶμα«, φησί. τοῦτο τὸ δῆμα τὰ προκείμενα μεταρρυθμίζει. « τί **M 122^ν** τούτου βούλει σαφέστερον; τὰ δῆματα ἐκεῖνα, φησί, τοῦ Ἱερέως προφέροντος — ποῖα δὲ δῆματα, ἐπάγει· »τοῦτο γάρ ἔστι τὸ σῶμά μου« — ὁ Χριστὸς τὰ προκείμενα μεταρρυθμίζει. οὐκοῦν ἐκείνοις τοῖς δῆμασι μεταρρυθμίζεται τὰ ἄγια, οὐχ ὑπὸ τοῦ Ἱερέως, ἀλλὰ τοῦ Χριστοῦ, οὐ πᾶσα ἡ χάρις καὶ ἡ δύναμις; 40

8/19 Joh. Chrys., De prodit. Iudee Hom. 1. (PG 49, 380C). Cf. Joh. Chrys., Hom. 82 in Matth. (PG 58, 744 BC). | 26 Cf. Marc. Eph., De corpore et sanguine Christi (PG 160, 1079—90).

sacerdos, verba illa pronuntians; potestas vero et gratia tota Christi est. *Hoc est corpus meum*, ait. Hoc verbum res propositas transmutat. Nam quemadmodum vox illa, qua dictum est: *Crescite et multiplicamini et replete terram*, semel quidem dicta est, semper autem fit operaे 5 naturae nostrae vim praebens ad generandum, ita haec quoque vox semel dicta in singulis aris ex eo tempore usque in praesentem diem et usque ad Christi adventum hoc sacramentum integre perficit. Verum ad haec dicere soletis: Quemadmodum verbum, quo creata sunt omnia, non ipsum solum sufficere ad productionem eorum, quae fiunt, sed 10 maris et feminae coniunctionem requiri, ut animalium genus propagetur, cultumque terrarum et agricolarum opera necessaria esse, ut quae nas- cuntur, e terra producantur et coalescant, eodem modo solum Salvatoris verbum haud sufficere, sed et preces sacerdotis et benedictionem et alia pleraque necessaria esse ad hoc mysterium perficiendum. 15 Haec enim Marcus, Ephesinus antistes, ex dictis Nicolai Cabasilae sumpta obicere solebat. Etsi longe impar ingenio, acutius sane multo ille disputavit, quamquam nec ipse quidem dignum aliquid disseruit. Enimvero admirandos simul atque deflendos illos censeo, qui sponte sua ad clarissimas res et ipsam veritatem oculos claudunt, et ita ut 20 tam clara atque aperta sanctissimi doctoris verba pervertere conentur, et ita contra propriam salutem exponere, ut omnibus contemptui sint atque derisui.

Quid enim ait sanctus doctor? »Figuram adimplens astat sacerdos, verba illa pronuntians; potentia vero et gratia tota Christi 25 est. *Hoc est corpus meum*, ait. Hoc verbum res propositas transmutat.« Quid hoc certius desideras? Illa, inquit, verba a sacerdote pronuntiata. Quae autem illa sint, subiungit: *Hoc est corpus meum*. Illa, inquam, res propositas transmutant. Fit ergo transmutatio per illa verba, non a sacerdote, sed a Christo, cuius tota gratia et 30 potestas est. Sacerdos enim figura, Christus vero veritate haec transmutat, sacerdote verba eius, quemadmodum ille statuerat, pronuntiante. Et rursus: »Hoc verbum sacramentum integre perficit.« Considera, homo, quid integra haec perfectio significet. Attende, quid velit. Hoc verbum res propositas transmutat. Noli pervicaciter contra pro- 35 priam salutem contendere et huius sententiae magis praecipuis ac manifestis partibus reiectis pervertere reliquas. Nec enim Ephesinus ille nec Cabasilas integrum istam sententiam adducunt, sed quibusdam eius partibus recitatis transiliunt, fragmenta eius quaedam velut indocti iuxta Platonem coqui, qui nesciunt, voluntve per artus dividere, non- 40 nulla proferentes, caetera vero, quae magis ad rem facerent, silentio praetereuntes et hoc modo obtenebrantes veritatem. Imprimis itaque, sicut supra dictum est, ex huiusmodi verbis sancti doctoris non hic, quem vos dicitis, sensus colligitur. Deinde, o bone vir, nonne illic

δ μὲν γὰρ Ἱερεὺς σχῆματι, ὁ δὲ Χριστὸς τῷ ὅντι ταῦτα μεταρρυθμίζει τὰ αὐτοῦ ῥήματα τοῦ Ἱερέως, ὡς ἐκεῖνος διετάξατο, προφέροντος. καὶ αὖ· οὗτος δ λόγος τὴν θυσίαν ἀπηρτισμένην ἔργάζεται. κατανόησον ἀνθρώπε, τί τὸ
 B 97^ν ἀπηρτισμένον σημαίνει. ἐπίστησον, τί βούλεται τὸ· τοῦτο τὸ ῥῆμα τὰ προκείμενα μεταρρυθμίζει. καὶ μὴ ἀκαίρως κατὰ τῆς ἴδιας σωτηρίας φιλονεικῶν 5 καὶ τοῦ ῥητοῦ τούτου τὰ καιριώτερα παρεκκόψας καὶ ἀφελόμενος ἐπειτα πειρῶ παρεξηγεῖσθαι τὰ λοιπά. οὕτε γὰρ Μάρκος οὕτε Καβάσιλας ἂπαν ἐκτίθενται τὸ ῥητόν, ἀλλὰ μικρόν τι αὐτῶν ἡμμένοι ἐπειτ' ἀποπηδῶσι, τεμμάχιά τιν' αὐτοῦ ὁσπερ ἀφυεῖς μάγειροι κατὰ Πλάτωνα μὴ κατ' ἄρθρα διελεῖν εἰδότες 10 ἢ μὴ βουλόμενοι καὶ οὕτω τὴν ἀλήθειαν ἐπικαλύπτοντες. πρῶτα μὲν οὖν, 10
 Η 123 ζῷα γεννᾶσθαι καὶ οὐκ ἄλλως. καὶ αὖ ἐπὶ γε τῶν ἀλλων σπέρμα φύειν
 ἐκέλευσεν, ὥστε σπείρεσθαι καὶ σπειρόμενον φύεσθαι καὶ φυόμενον πλη- 15
 θύνεσθαι. καὶ ἀνάγκη οὕτω γενέσθαι. δεῖ γὰρ καὶ τὸν ἀροῦντα, δεῖ καὶ τὸν
 σπείροντα, δεῖ εἶναι καὶ τὸν γεννῶντα καὶ τῷ θείῳ ὑπηρετοῦντα θελήματι,
 B 98 τρόπῳ φύησθαι οὐδὲν τοῦτον γε τὸν προειρημένον
 καὶ δηλοῖ τὰ τοῦ διδασκάλου ῥήματα λέγοντος· καθάπερ γὰρ ἐκείνη ἡ φωνὴ
 ἡ λέγουσα· «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε» καὶ τὰ λοιπά, ἔργῳ δυναμοῖ τὴν 20
 φύσιν τὴν ἡμετέραν πρὸς παιδοποιίαν — ἔργῳ αὐτὴν τὴν φύσιν δυναμοῖ,
 φησίν, τοῦτον αὐτῇ δηλαδὴ θέμενος νόμον, ὡς αὐτὴν μὲν τὸ αὐτῆς ποιεῖν,
 ἐκεῖνον δὲ αὐτὴν δυναμοῦν —, ἐπὶ δὲ τοῦ θείου τούτου μυστηρίου οὐδὲν ἄλλο
 ἢ Ἱερεῖς καταστήσας τοὺς ἀποστόλους καὶ ὅλην αὐτοῖς τὴν ἀρτου καὶ οἶνου,
 ἢ ἀν καὶ αὐτοὶ ἔχοιεν χρῆσθαι, παραδείξας παρέδωκε καὶ αὐτὴν τὴν μορφὴν 25
 καὶ τὸ εἶδος, φύησθαι τὸ τελειοῦντο τὰ ἀγια. τοῦτο δέ ἐστιν αὐτὰ τὰ αὐτοῦ λόγια·
 «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου», καὶ «τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου», ἀπερ ἀπαξ ῥηθέντα
 ὑπὸ τοῦ σωτῆρος διὰ παντὸς ἐνεργεῖν ὁ προειρημένος διδάσκαλος λέγει,
 οὐ συνεργεῖν, οὐδὲ καὶ τῆς ἀλλοθεν δεῖσθαι βοηθείας. ἢ γὰρ ἀν πολλοῦ καὶ
 M 123^ν τοῦ παντὸς εἴεν ἀξια τὰ ἀνθρώπινα ῥήματα, εἰ τι δυνάμεως τε καὶ ἰσχύος 30
 τοῖς χυριακοῖς λόγοις προσετίθει, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὰ ἐκεῖνα ὑπερέβαλλεν ἀν
 τῇ ἀξίᾳ. τοῦτο δὲ καὶ ἐννοεῖν ἀσεβές.

3 Συνεργεῖ γάρ, φησὶν ὁ Ἐφέσου, τοῖς χυριακοῖς λόγοις ἢ τοῦ Ἱερέως εὔχῃ.
 B 98^ν πῶς, ἀνθρώπε, συνεργεῖ; ὡς ἐλλιπέσιν ἢ ὡς ἵκανοῖς γε πάντως οὖσιν; εἰ
 μὲν γὰρ ὡς τὸ δεύτερον, περιττή τε καὶ μάταιος ἢ σὴ εὔχῃ· τῷ γὰρ ἵκανῷ 35
 οὐδὲν προσθετέον. εἰ δ' ὡς τὸ πρῶτον, φεῦ τῆς ἀτοπίας καὶ βλασφημίας,
 εἰ τὸ τῶν θείων λόγων ἐλλιπὲς ἢ σὴ ἀναπληρώη εὔχῃ. ἄλλως τε λέγων τὰ
 ῥήματα μετὰ τῆς εὔχῆς τελεῖν τὸ πᾶν, καὶ ἀμφω ἀτελῆ οἰει. δεῖ οὖν ἄλλο
 τι τρίτον ἐπιγενόμενον αὐτοῖς τοῦτο ποιεῖν. καὶ τί τοῦτ' ἐστίν, αὐτὸς εἰπέ.
 οὐ γὰρ δὴ τὸ θεῖον ἐρεῖς πνεῦμα. τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ζητούμενον, εἰ τούτων 40
 ἐκαστον καθ' αὐτὸν ἢ ἀμφω ὅμοι τὸ ἀγιον πνεῦμα ὥστε ταῦτα ποιῆσαι ἐπει-

auctor atque opifex omnium rerum marem et feminam ea lege creavit,
ut non nisi per coniunctionem eorum animalia propagarentur? Rursus-
que in aliis semen nasci et ex terra ordinavit, ut seminetur, seminatum
nascetur natumque multiplicetur? At idcirco necesse est ita fieri.
5 Oportet enim esse arantem, oportet esse serentem, oportet esse gene-
rantem, omnesque divinae obtemperantes voluntati, hoc est ita agentes,
ut ille statuit. Statuit enim eo modo, quo diximus. Quemadmodum
illa vox, qua dictum est: *Crescite et multiplicamini*, operae nostrae vim
praebet ad generandum — operae, inquit, naturae nostrae vim praebet,
10 hanc scilicet ei legem ponens, ut illa quod suum est agat, ipsa vero
omnem vim praebens —, in hoc vero divino, de quo agimus, sacramento
dumtaxat apostolos sacerdotes efficiens et materiam panis et vini,
qua ipsi quoque utebentur, ostendens tradidit eis formam, qua sacra-
mentum conficerent. Haec autem sunt verba eius: *Hoc est corpus*
15 *meum*, et *Hic est sanguis meus*. Quae semel a Salvatore dicta, ait
sacratissimus doctor, semper operari, non cooperari, nec cuiusquam
praesidio egere. Magnam enim, immo maximam omnium vim haberent
humana verba, si quid auctoritatis aut potentiae divinis adderent,
immo vero illa excellerent dignitate, quod etiam cogitare impium est
20 atque nefarium.

Cooperantur, inquit Ephesinus, Dominicis verbis sacerdotis preces. Quomodo, o bone vir, cooperantur? An tamquam per se insufficientibus, an tamquam sufficientibus? Si tamquam sufficientibus, superflua certe et vana est tua omnis oratio; si tamquam non sufficientibus, heu! quae improbitas est, quae blasphemia dicere, ut quod divinis deest verbis, hominis suppleant preces? Praeterea cum verba haec dicas simul cum oratione totum perficere, utrumque imperfectum putas, necesse est igitur, ut aliud tertium adveniens id agat. Quid vero hoc sit, tu, quaeso, nobis aperi. Neque enim Spiritum sanctum id esse dices; siquidem hoc est, quod quaeritur, an quodlibet eorum per se, an ambo simul Spiritum sanctum ad id agendum inclinet. Quod si ambo contendis id posse, intellegas necesse est, quod si ambo simul hoc possunt, quatenus inibi Dominica verba continentur, ea sunt, quae conficiunt sacramentum, sive sequatur, sive non sequatur oratio. Itaque nihil eis ad hoc addit oratio sacerdotis, nec illis aliquod necessarium est aliunde praesidium. Quod si quatenus supplicat sacerdos, ut descendens Spiritus sanctus illa sacrificet munera, eatenus dumtaxat consecrantur, nihil ergo operantur verba Dominica, nec verum dicit Chrysostomus, cum ea asserit semper operari et transmutare et integre perficere, nec cooperatur ei hoc modo sacerdotis supplicatio, ut tu ais,

10 ἦ μὴ βουλόμενοι M² in marg. B om. | 28 λέγει B] V B om. | 33 συνεργεῖ
scripsi συνεργεῖν M V B | 40 τούτων scripsi τοῦτον M

κάμπτει. εἰ δὲ φιλονεικεῖς ἄμφω ὅμοῦ τοῦτο δύνασθαι, σύνες ὡς εἰ μὲν ἄμφω ὅμοῦ τοῦτο δύνανται, ἢ ἐν αὐτοῖς τὰ κυριακὰ περιέχεται ῥήματα, ἐκεῖνά εἰσι τὰ τελοῦντα, καν τε ἔπηται ἡ σῇ εὐχῇ, καν τε μή, ὥστε οὐδὲν αὐτοῖς κατά γε τοῦτο τὰς τοῦ Ἱερέως προστιθέναι δεήσεις μῆδε συνεργείας ἀλλῆς αὐτὰ προσδεῖσθαι. εἰ δ' ἢ δὲ Ἱερεὺς ἴκετεύει καὶ δεῖται τοῦ Θεοῦ κατελθεῖν τὸ πνεῦμα

B 99 καὶ ἀγιάσαι τὰ δῶρα, ταύτῃ καὶ Ἱερογοῦνται, οὐδὲν τὰ δεσποτικὰ ἐργάζεται M 124 ῥήματα, οὐδ' ὁ Χρυσόστομος ἀληθῆ λέγει διὰ παντὸς αὐτὰ ἐνεργεῖν καὶ μεταρρυθμίζειν αὐτὰ καὶ ἀπαρτίζειν τὸν Θεῖον λόγον ἐκεῖνον, οὐδὲ συνεργεῖ τούτοις ἡ τοῦ Ἱερέως εὐχή, ὡς σὺ φής, ἀλλὰ τὸ πᾶν ἐνεργεῖ. διαφθείρεις τοίνυν καὶ τὰ τοῦ διδασκάλου ῥήματα κακῶς αὐτὰ ἐξηγούμενος, καὶ περὶ 10 τῆς Ἱερᾶς θυσίας οὐκ ὀρθὰ φρονεῖς.

* Καὶ μήν φησιν καὶ τὸ βάπτισμα μόνη ἡ τοῦ Ἱερέως εὐχὴ τελειοῦ. πλανᾷ κάνταῦθα. καὶ λέληθε σε τὸ ἀληθές. καὶ τὸ βάπτισμα γάρ ὑπὸ τῶν κυριακῶν τελεσιουργεῖται ῥημάτων. »πορευθέντες«, γάρ φησι, »βαπτίσατε αὐτοὺς εἰς τὸ δνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου πνεύματος.« καὶ τότε τελεῖται 15 τὸ βάπτισμα, δταν δὲ Ἱερεὺς φαίη· βαπτίζεται δοῦλος τοῦ Θεοῦ, ἡ βαπτίζω σε εἰς τὸ δνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου πνεύματος. δθεν καὶ εἴ τις μηδὲν ἀλλο εἴποι δλως ἡ ταῦτα τὰ ῥήματα, βαπτίζει κυρίως καὶ ὁ βαπτισθεὶς τούτῳ τῷ τρόπῳ τέτευχε τῆς σωτηρίας. καὶ αὖ τούναντίον, εἰ

B 99* τις πάντα τὰλλα εἰπὼν καὶ μυριάκις εὐξάμενος ταῦτα παραδράμειε τὰ ῥήματα, 20 οὐδὲν δλως είργάσατο, ἀλλὰ μάτην ἐμόχθησεν. οὔτω καὶ οἱ ἀπόστολοι εὐλογίᾳ χειρῶν καὶ τῇ τῶν ῥημάτων τούτων ἐβάπτιζον προφορῇ, οὔτω τὸ τῆς κοινωνίας Ἱερούργουν μυστήριον οὕπω εὐχῶν, οὕπω ψαλμωδιῶν, οὕπω τῶν νῦν λεγομένων συντεθειμένων. εἰ γάρ τις ὑπόθεσιο — ἔστι δὲ ἡ ὑπόθεσις οὐκ ἀδύνατος

M 124* — αὐτῇ τῇ τοῦ σωτηρίου πάθους ἡμέρᾳ παρασκευῇ ἡ καὶ τῇ ἐφεξῆς Πέτρον 25 ἡ τινα ἀλλον τῶν ἀποστόλων εἰς μνήμην τοῦ κυρίου καὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ τὸ Ἱερὸν ἐθελῆσαι τῆς κοινωνίας τελέσαι μυστήριον — οὐ γάρ ἦν εἰκὸς μὴ ἀεὶ καὶ ἀκαταπαύστως μνημονεύειν ἐκείνου, οὐ εἰς μνήμην τοῦτο ποιεῖν τὸ μυστήριον ἐκείνος ἐκέλευσεν — εἰ οὖν τις τότε Ἱερουργῆσαι ἡθέλησεν, τίσιν ἀν ἀλλοις ἡ τοῖς ῥήμασι τούτοις ἐτελείωσεν ἀν τὰ μυστήρια; καὶ μετὰ δεῖπνον 30 πάντως, δ μέχρι πολλοῦ ἐπεκράτησεν, καὶ κοινοῖς ἴματίοις ἡμφιεσμένος;

* Άλλὰ τὰ ῥήματα, φησίν, ἐκεῖνα διηγηματικῶς λεγόμενα οὐκ ἀν δύναιντο Ἱερουργῆσαι τὰ ἀγια. ἀλλ' οὐχ ὡς διηγούμενος γεγονός πρᾶγμα δὲ Ἱερεὺς ταῦτα λέγει, ἀλλ' ὡς τὸ Χριστοῦ ὑποδυόμενος πρόσωπον καὶ ὡς αὐτὸς ἐκεῖνος αὐτὰ εἰς μέσον προφέρων καὶ τοῦτ' αὐτὸ σκοπὸν ἔχων διὰ τῶν ῥημάτων

B 100 ἐκείνων κατὰ τὴν ἐκείνου οὔτω κελεύσαντος ἐντολὴν σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ ἀποτελέσαι, ὡς ἐκεῖνος ἐποίησε καὶ δν τρόπον ἐκεῖνος είργάσατο. είργάσατο δὲ ἐκεῖνος διὰ τῶν ῥημάτων ἐκείνων. διχῶς οὖν τὰ ῥήματα ταῦτα νοεῖσθαι δύναται, ἡ ὡς ὑπὸ τῶν συγγραψαμένων εὐαγγελιστῶν καὶ ἀποστόλων συντεθειμένα — καὶ τότε διηγηματικῶς λαμβάνονται — ἀφηγουμένων δὲ ὁ Χριστὸς ἐν ἐκείνῃ 40 τῇ τοῦ σωτηρίου πάθους νυκτὶ διεπράξατο, ἡ ὡς ὑπὸ τοῦ Ἱερέως σκοπὸν

sed totum operatur. Quid igitur corrumpis verba sacri doctoris non recte ea exponens, et de sacramento eucharistiae falsam habes opinionem?

Atqui, inquis, etiam baptisma sola sacerdotis oratione perficitur. Etiam in hoc erras, et veritas in te non est. Etenim baptisma quoque Dominicis perficitur verbis. *Euntes, enim inquit, baptizate eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Tunc perficitur baptisma, quando dicit sacerdos: »Baptizetur servus Dei«; aut: »Baptizo te in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.« Unde si quis etiam nihil aliud praeter haec verba dixerit, recte baptizat, et qui *hoc modo* baptizatus fuerit, salutem adeptus est. E converso vero, si quis caetera dixerit et infinitas ad Deum porrexerit preces, haec vero praetermisserit, nihil omnino agit. In hunc modum apostoli per impositionem manuum et benedictionem et pronuntiationem horum verborum baptizabant, in hunc modum eucharistiae mysterium consecabant. Nondum orationes, nondum hymni, nondum caetera, quae in ecclesia dicuntur, composita erant. Cogitemus enim, quod fieri certe potuit, ipso passionis die aut sequenti Petrum vel alium quemlibet ex apostolis in memoriam Christi et passionis eius sacramentum altaris confidere voluisse, — neque enim credibile est non assidue eos illius meminisse, in cuius commemorationem id fieri mandaverat — quibus aliis verbis id eos fecisse existimabimus nisi Dominicis? Et post coenam, quod etiam longo temporum intervallo observatum est, et communibus vestibus indutus?

At haec verba, inquis, narrando recitata non possunt sacramentum confidere. Non autem tamquam rei gestae seriem narrans sacerdos haec verba profert, sed tamquam personam Christi indutus, ut ita ea proferens, quasi Dominus esset, qui loqueretur, et eam habens intentionem, ut per verba illa iuxta illius mandatum, qui ita praecepit, corpus Christi sanguinemque conficiat, quemadmodum ille fecit. Fecit autem per ea, quae supra memoravimus verba. Possunt haec sane duobus modis accipi: aut tamquam ab evangelista relata, et tunc narrative accipiuntur, evangelistis scilicet ea, quae Christus in illa salutiferae passionis nocte egit, narrantibus; aut tamquam a sacerdote prolati, intentionem habente, ut iuxta ordinem a Salvatore traditum sacramentum hoc conficiat, et tunc non narrative, sed cunctative proferuntur, cum intentione conficiendi mysterium iuxta imitationem Christi, et quasi ipse esset, qui et diceret et faceret. Idcirco sacri doctores asserunt necessariam imprimis esse sacerdoti rectam intentionem et propositum ea faciendi, quae dicta sunt, quippe sine illa nihil omnino confici posse. Quemadmodum si quis regum per aliquem ex iis, qui apud se gratia et auctoritate valent, voluntatem suam cupiens subditis suis facere manifestam et ita id apud illos valere, ac si se animum suum

M 125 ἔχοντος Ἱερουργῆσαι τὰ ἄγια κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος νομοθεσίαν λεγόμενα, καὶ τότε οὐ διηγηματικῶς, ἀλλὰ μετὰ προθέσεως τοῦ κατὰ τὴν Χριστοῦ μίμησιν ὡς αὐτὸς ὁ Χριστὸς ὃν ὁ ταῦτα λέγων Ἱερουργῆσαι θεῖα μυστήρια — διθεν καὶ τοῖς ἄγίοις καὶ διδασκάλοις δοκεῖ ἀναγκαῖον εἶναι τῷ Ἱερεῖ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν πρόθεσιν τοῦ βιούλεσθαι, δηλονότι τὰ προειρημένα ποιῆσαι, 5 καὶ οὕτως ἀναγκαῖον εἶναι, ὡς ἀνευ αὐτοῦ μηδὲν ὅλως ποιεῖν —, ὡσπερ ἀν εἴ τις βασιλεὺς διά τινος τῶν παρ' αὐτῷ δυναμένων τοῖς ὑπὸ χεῖρα τὰς ἔκυτοῦ βουληθεὶς διαβιβάσαι προστάξεις καὶ οὕτως αὐτὰς ἴσχύειν, ὡς ἀν εἰ παρ'

B 100^v αὐτοῦ λέγοντος ἀκούοιντο, Θεοπίσειεν, ὡς ἐν πρώτῳ τε προσώπῳ ἔκεινον τὰ ῥήματα αὐτοῦ τῷ λαῷ διαγρεῖται καὶ τὸν λαὸν οὕτως ἀκούοντα ὡς παρὰ 10 τοῦ βασιλέως ἀμέσως λεγομένοις πείθεσθαι καὶ ἀνευ τινὸς ἀμφιβολίας ὑπάκουειν αὐτούς. δῆλα γάρ δὴ ὡς τούτου κειμένου τοῦ νόμου, εἰ ἔκεινος τότε παρελθὼν εἰς τὸ μέσον λέγοι· ὡς δρα ὁ βασιλεὺς τῆς ὑμῶν προνοούμενος σωτηρίας, ἀνδρες πολίται, καὶ ἐν πάσῃ εὐθηνίᾳ τε καὶ εὐδαιμονίᾳ τὴν πολιτείαν συνέχειν ἐπιθυμῶν πολλά τε τούτοις ἐπαγρυπνεῖ καὶ νόμους πρὸς τοῦτο 15 φέροντας ἔθετο, ἀλλοις τε χρησάμενος συνεργοῖς καὶ αὐτὸς τὰ πλείω προσεξευρῶν θεοπίζει· ὡς βιούλομαι ὑμᾶς ἐκάστου ἔτους ὑμῶν ἐκαστον τοῖς

M 125^v κειμένοις ἐμμένοντα νόμοις τάλαντον χρυσίου ἐκ τοῦ δημοσίου ἀποφέρεσθαι, οὕτε διηγηματικῶς ταῦτα φησι, καὶ ἀμα τῷ ταῦτα προενεγκεῖν τὰ ῥήματα κύρια τὰ ἐν αὐτοῖς ἐμπεριεχόμενα γίνονται. τί δήποτε; δτι οὕτως ὁ βασιλεὺς 20 διετάξατο. τὸ αὐτὸ τοίνυν κάνταυθα. οὕτως ὁ κύριος ἡβουλήθη. τοιαύτην

B 101 ἔξουσίαν τοῖς αὐτοῦ Ἱερεῦσι δεδώρηται, ὡς τὰ αὐτοῦ ῥήματα ὑπ' αὐτῶν ὡς ἐν πρώτῳ προσώπῳ προσώπῳ καὶ ὡς αὐτοῦ λέγοντος εἰρημένα τὸ πᾶν ποιεῖν.

ε "Η διατί ἔκεινῳ μὲν ἡρκεσε ταῦτα τὰ ῥήματα, ἡμῖν δὲ οὐ; εἰ μὲν γάρ ἔκεινῳ ἡρκεσεν ἔκεινα, καὶ ἡμῖν ἀρκέσειν τῇ δυνάμει ἔκεινου καὶ ὡς ἔκεινου 25 λέγοντος λεγόμενα. εἰ δ' ἡμῖν ἀνάγκη προσθῆναι τι, ἀτελεῖς ἔκεινου ἔκεινοι οἱ λόγοι. ἀλλ' ἀπείη τὸ βλάσφημον. τίνα γάρ ἀλλην ἔξουσίαν χειροτονούμενοι λαμβάνουσιν οἱ Ἱερεῖς ἢ ταύτην, τὸ Χριστοῦ δηλονότι ὑποδύνεσθαι δύνασθαι πρόσωπον καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἡμῖν εἶναι, ὡς ἔκεινός τε οὕτω καὶ αὐτοὶ ποιεῖν δύνασθαι καὶ ἢ ἔκεινος ἐποίησεν; ἐποίησε δ' ἔκεινος τούτοις τοῖς ῥήμασι. 30 τὸ γάρ ἀπλῶς μόνον προσεύχεσθαι πᾶς τις ἀν δύναται· μᾶλλον δὲ καὶ ἐνεργέστερον εὔξαιντο ἀν πολλοὶ τῶν ἀλλως ἴδιωτῶν ἢ οὐκ δλίγοι τῶν Ἱερέων, εἴπερ πολλοὶ μὲν τῶν Ἱερέων αἰσχιστα ζῶσι καὶ βδέλυγμά εἰσι τῷ θεῷ, πλεῖστοι δὲ τῶν ἴδιωτῶν θεοφιλεῖς τέ εἰσι καὶ θεράποντες αὐτοῦ καὶ οὕτως κεχαρισ-

M 126 μένοι, ὡς καὶ θαυμάτων ἔξαισίων ἐργάσται εἶναι. εἰ οὖν εὐχῆ μόνη ἢ μάλιστα 35

B 101^v τὰ μυστήρια τελειοῦται, τελειοῖτο ἀν μᾶλλον ὑπὸ ὁσίων ἀνδρῶν καὶ μὴ Ἱερέων ἢ μοχθηρῶν Ἱερέων. ἀλλὰ τοῦτο ψεῦδός ἐστι. καὶ ὁ χείριστος γάρ Ἱερεὺς οὐδὲν ἡττον τῶν ἀγιωτάτων Ἱερουργεῖ τὰ μυστήρια, ἴδιωτης δὲ καὶ θειότατος οὐδὲν δλως ἐν γε τούτοις δύναται. ἢ δὲ αἰτία, δτι οὕτος μὲν οὐκ ἔσχεν ἔξουσίαν καὶ δύναμιν τοῦτο ποιεῖν, ἔκεινος δὲ καὶ μάλα. εἰ οὖν αὕτη οὐκ εὐχῆς ἐστι 40 δύναμις — ἢν γάρ ἀν καὶ τοῖς μὴ Ἱερεῦσι κοινή —, λείπεται ταύτην ἔκεινην

10 λαὸν B om. | 13 λέγοις scripsi λέγοιεν M B V | 19 φησί... ταῦτα M² in marg.
B in textu

exprimentem audirent, sanciat, ut ita illa verba in prima persona referat, uti a se dicta sunt, populusque ita prolata audiens tamquam ab ipso rege dictis obtemperet. Manifestum est enim, quod si hac lege data veniens ad populum nuntius ita dicat: Rex vestrae salutis 5 cupidus vestramque rem publicam in felicitate ac copia omnium rerum tenere desiderans, continue iis rebus invigilat et leges condit, quas ad id existimat utiles ac necessarias. Unde cum in multis aliorum exempla secutus, tum plurimorum ipse inventor hanc legem sancit: Volo quemlibet vestrum, qui conditis a me legibus paruerit, talentum auri ex 10 aerario publico tot annis accipiat. Profecto nec narrative haec dicit, sed simulatque dicta sunt, rata fiunt, quae iubentur. Quamobrem? Quia rex ita sanxit. Eodem modo hoc intellegendum est talem a Domino sacerdotibus traditam potestatem, ut eius verba ab illis in prima persona et tamquam simul ab eo dicerentur prolata totum efficiant. Aut cur illi quidem suffecerunt haec verba, nobis vero non sufficiunt? Si enim illi suffecerunt, et nobis utique sufficere debent potentia illius et tamquam ab illo dicente prolata.

Quod si nobis aliquid necesse est addere, imperfecta sunt verba illius. Absit a piis mentibus talis cogitatio. Quam enim aliam potestatem per consecrationem accipiunt sacerdotes, nisi illam Christi personam posse subire et pro eo nobis adesse et, quemadmodum ille fecit, corpus eius posse consecrare? Fecit autem illa per verba, quae diximus. Enimvero simpliciter orare quisque posset, immo vero efficacius saepenumero orarent multi sacerdotes nonnullis sacerdotibus. Siquidem 25 plerique sacerdotes ita vivunt, ut non sint Deo accepti. Plurimi vero ex saecularibus ita ob eorum bonitatem Deo cari sunt et grati, ut plerumque miraculis decorari mereantur. Si igitur vel sola oratione, vel ea praecipue haec sacramenta perficerentur, certe magis perficerentur a viris iustis, quamvis non sacerdotibus, quam ab indignis sacerdotibus. Hoc vero falsum est. Perinde enim sacramentum conficit sacerdos, quamvis malus atque perversus, ut optimus atque sanctissimus. Saecularis vero persona, qualibet fide religioneque excellat, nihil omnino potest, quia nullam ad faciendum a Domino potestatem accepit, cum sacerdos acceperit maximam. Si igitur non est vis orationis, quae 35 hoc facit — esset enim omnibus communis —, superest ut pro Christo adsint nobis sacerdotes eiusdem in hoc potestatis, qui et instar illius operari possint et annuntiare populo, quae ille praecepit. *Hoc enim, inquit, facite in meam commemorationem.* Hoc scilicet, quod ipse feci, accepto pane et vino in manibus, respiciendo in coelum, frangendo, 40 benedicendo, gratias agendo Deo Patri, et in corpus et sanguinem per ea verba: *Hoc est corpus meum, et Hic est sanguis meus, transmutando.* Hoc enim ea transmutat, hoc ea integre perficit, ut beatus Chrysostomus ait.

είναι τὴν ἔξουσίαν, τὴν ἀντὶ Χριστοῦ ἡμῖν είναι καὶ ὡς ἐκεῖνος τὰ ἐκείνου ἐργάζεσθαι τε καὶ καταγγέλλειν δύνασθαι τῷ λαῷ. »τοῦτο«, γάρ φησι, »ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν«, τοῦτο δὲ ἐγὼ πεποίηκα, λαβόντες δηλονότι ἄρτον καὶ οἶνον εἰς τὰς χεῖρας, εἰς οὐρανὸν ἀναβλέψαντες, κλάσαντες, εὐλογήσαντες, εὐχαριστήσαντες τῷ θεῷ καὶ πατρὶ, καὶ εἰς σῶμα καὶ αἷμά μου διὰ 5 τῶν ῥημάτων τούτων· »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου«, καὶ »τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου« μεταβαλλόντες. τοῦτο γάρ αὐτὰ μεταρρυθμίζει, τοῦτο αὐτὰ ἀπαρτίζει, φησὶν δὲ θεῖος Χρυσόστομος.

⁷ 'Αρκετὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα πρὸς τὸ πάντας ἐπιστομίσαι καὶ πᾶσαν ἀπασιν
 B 102 ἀποκλεῖσαι ἀντιλογίας ἀφορμήν. ἀκούσωμεν δὲ δικαίως ἔτι καὶ Γρηγορίου 10
 M 126^v τοῦ Νύσσης, ἀνδρὸς σοφωτάτου, ἐν τῷ κατηχητικῷ αὐτοῦ λόγῳ περὶ τῶν θείων τούτων μυστηρίων οὕτω λέγοντος· »καλῶς οὖν καὶ νῦν τὸν τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ ἀγιαζόμενον ἄρτον εἰς σῶμα τοῦ θεοῦ λόγου μεταποιεῖσθαι πιστεύομεν. καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ σῶμα ἄρτος τῇ δυνάμει ἦν. ἡγιάσθη δὲ τῇ ἐπισκηνώσει τοῦ λόγου τοῦ σκηνώσαντος ἐν τῇ σαρκὶ. οὐκοῦν διθεν δὲ 15
 ἐκείνῳ τῷ σώματι μεταποιηθεὶς ἄρτος εἰς θείαν μετέστη δύναμιν, διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ νῦν τὸ Ισον γίνεται; ἐκεῖ τε γὰρ ἡ τοῦ λόγου χάρις ἀγιοίς ἐποίει τὸ σῶμα, δὲ ἐκ τοῦ ἄρτου ἡ σύστασις ἦν, καὶ τρόπον τινὰ καὶ αὐτὸς ἄρτος ἦν· ἐνταῦθα τε ὡσαύτως δὲ ἄρτος, καθὼς φησιν δὲ ἀπόστολος· »ἀγιάζεται διὰ λόγου θεοῦ καὶ ἐντεύξεως«, οὐ διὰ βρώσεως προϊών εἰς τὸ σῶμα γενέσθαι 20 τοῦ λόγου, ἀλλ' εὐθὺς πρὸς τὸ σῶμα διὰ τοῦ λόγου μεταποιούμενος, καθὼς εἰρηται ὑπὸ τοῦ λόγου, δτι »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου«, τί ἔτι βούλει τούτων ἀκοῦσαι σαφέστερον; »δὲ ἄρτος«, φησί, »τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ ἀγιάζεται.« τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον σαφέστατα δείχνυσι τῷ θεοῦ ῥήματι τὰ μυστήρια τελειοῦσθαι.
 B 102^v εἴτα καὶ ἡ τούτου κατασκευὴ σαφέστερον τὸ αὐτὸς δείχνυσι. »τὸ σῶμα«, 25 φησὶν, »δυνάμει ἐστὶν ἄρτος«. ἄρτῳ γάρ συνίσταται. καὶ γὰρ ἡ τροφὴ κατ' Ἀριστοτέλη κατ' ἀρχὰς μὲν ἀνομοίᾳ, μετὰ δὲ ταῦτα διμοίᾳ τῷ τρεφομένῳ ἐστίν. τὸ ἄρτος σῶμα, δὲ ἐκ παρθένου προσέλαβε, δυνάμει ἦν ἄρτος. ἀλλ' ἐκεῖνο
 M 127 τὸ σῶμα τὸ ἐκ παρθένου, δὲ δυνάμει ἦν ἄρτος, οὐκ ἀλλως ἡγιάσθη εἰ μὴ τῇ ἐπισκηνώσει τοῦ λόγου τοῦ σκηνώσαντος ἐν τῇ σαρκὶ. καὶ γῦν δὲ 30 τῷ θυσιαστηρίῳ ἄρτος οὐκ ἀλλως ἀγιάζεται ἢ διὰ λόγου θεοῦ καὶ ἐντεύξεως. καὶ τούτου μάρτυρα ποιεῖται τὸν Παῦλον. τὸ γὰρ δι' ἐντεύξεως οὐδὲν ὑπὲρ τῶν τ' ἀντιλεγόντων ποιεῖ τοῦ μὲν ἀποστόλου ἐπὶ τῶν κοινῶν τροφῶν τοῦτο ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον πρώτῃ εἰπόντος, τοῦ δὲ διδασκάλου ἐνταῦθα οὐ κατὰ πᾶν τὸ ἐκεῖ λεγόμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ γε προκείμενον αὐτῷ εἰς ἀπόδειξιν περὶ 35 τῆς διὰ λόγου θεοῦ μεταποιήσεως ταύτῃ χρησαμένου τῇ μαρτυρίᾳ. δις καὶ συμπεραίνων φησί· εὐθὺς πρὸς τὴν σάρκα μεταποιεῖται. καὶ τούτου ἀπόδειξις,
 δτι αὐτὸς εἰπεν· »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.« καὶ σημείωσαι τὰ τ' ἀλλα πάντα τὰ προειρημένα καὶ δὲν τῷ τέλει φησὶν, ὡς εὐθὺς διὰ τοῦ λόγου μεταποιεῖται.

5 καὶ αἷμα B om. | 32/36 τὸ γὰρ δι' ἐντεύξεως . . . τῇ μαρτυρίᾳ. δς M² in marg. B om.

12 Gregor. Nyss., Oratio catech. 37 (PG 45, 96 D—97 A). | 19 1 Tim 4. 5. |

27 Cf. Arist., Περὶ φυτῶν α 1. 816 b 20. Περὶ τὰ ζῷα Ιστ. ζ 10. 565a 10.

Haec quidem, nisi me animus fallit, satis superque esse videntur ad obturanda omnium ora, qui tam apertae et manifestae rei contradicere conantur. Audiamus tamen, si placet, etiam Gregorium Nyssenum, virum et doctrina et vitae sanctitate excellentem. Is in catechetico eius 5 sermone de divinis sacramentis ita loquitur: »Recte igitur et nunc panem divino verbo sanctificatum in corpus Dei Verbi transmutari credimus. Nam et illud corpus — intellegit autem corpus assumptum ex virgine — panis potentia erat. Sanctificatus vero fuit habitatione Verbi in carne habitantis. A quo ita panis, qui in illo corpore erat, transsubstantiatus 10 fuit in divinam potentiam, per eum nunc quoque aequaliter fit. Et ibi enim gratia Verbi sanctum fecerat illud corpus, quod ex pane consistebat. Et illud quodammodo etiam panis erat, et hic similiter panis, quemadmodum apostolus ait: *Sanctificatur per verbum Dei et orationem*, non <per> comestionem ad hoc procedens, ut corpus Verbi 15 fiat, sed mox ad corpus per verbum transmutatur, quemadmodum ab ipso Verbo dictum est: *Hoc est corpus meum.*« Quid clarius certiusve iis audire desideras? »Panis, inquit, verbo Dei sanctificatur.« Hoc imprimis probat manifeste verbo Dei sacramentum hoc confici. Deinde modus probationis idem apertius ostendit: »Corpus, ait, potentia panis 20 est, quia pane constat.« Alimentum enim, ut Aristoteles docet, primo quidem dissimile, postea vero simile fit eius, cuius est alimentum. Corpus igitur, quod ex virgine Dominus assumpsit, potentia panis erat. At tale corpus ex virgine assumptum, quod potentia panis erat, non fuisset aliter sanctificatum, nisi Verbum illud carnem illam inhabitasset. 25 Ita nunc panis quoque altaris non aliter quam per verbum Dei et orationem sanctificatur. Cuius rei testem Paulum citat. Quod autem ait: per orationem, nihil corroborat adversariorum rationem, siquidem in prima ad Timotheum epistola hoc de communibus cibis dicit. Hic vero doctor non de communibus, quae illic dicuntur, illius usus est 30 testimonio, sed dumtaxat, quantum ad confirmationem propositi sui spectat, de transmutatione, quae sit per verbum Dei. Unde paulo post concludens ait: »Mox ad carnem transmutatur.« Et ad huius confirmationem subiungit: »Quoniam ipse dixit: *Hoc est corpus meum.*« Adverte, quaeso, cum caetera omnia, tum quod in fine ait, quod mox 35 per verbum transmutatur. Verbum vero inquit esse: *Hoc est corpus meum.* Nonne, oro te, verbum illud mox non relinquit locum orationibus? Si igitur verbum illud: *Hoc est corpus meum*, mox transmutat, manifestum illud solum esse est, quod transmutat, aliter enim non mox, sed aliquo et non parvo intericto tempore transmutatio fieret. 40 Ita certe inter se convenientiunt sancti patres et doctores nostri, ita sibi invicem consentanei loquuntur, sive orientales, sive occidentales. Quippe Damascenus in libro sententiarum c. 23 ita inquit: »Non est panis figura corporis et sanguinis Christi, absit! sed ipsum corpus

καὶ λόγον εἶναι φησι τὸ ἄτοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου», τό τε γάρ εὐθὺς οὐκ ἀπολείπει ὅλαις εὐχαῖς καὶ δεήσεσι τόπον. τό τε τὸν λόγον ἔκεινον εἶναι τὸν λέγοντα· ἄτοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, πᾶσαν ἀφαιρεῖται τοῖς συκοφαντεῖν ἔθέλουσι πρόφασιν. οὕτως ἑαυτοῖς τε καὶ ὄλλήλοις ἐν ἀπασιν οἱ ἄγιοι πατέρες

Β 103 τε καὶ διδάσκαλοι συμφωνοῦσιν, οὐ τ' ἐξ ἐφάσης ὄλλήλοις καὶ τοῖς ἐκ δυσμῶν 5 οἱ αὐτοί. λέγει δὲ καὶ ὁ ἐκ Δαμασκοῦ θεολόγος ἐν κγ' τῶν θεολογικῶν κεφαλαίῳ· »οὐκ ἐστι τύπος ὁ ἄρτος τοῦ σώματος καὶ αἷματος τοῦ Χριστοῦ — μὴ γένοιτο —, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ χυρίου τεθεωμένον.« καὶ πόθεν τοῦτο, διδάσκαλε, δῆλον. αὐτοῦ τοῦ χυρίου, φησίν, εἰπόντος· τοῦτό μού ἐστιν οὐ τύπος τοῦ σώματος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα, καὶ οὐ τύπος τοῦ αἵματος, ἀλλ' 10 αὐτὸ τὸ αἷμα. τὸ ἄρα λέγον ρήμα καὶ κατὰ τὸν διδάσκαλον τοῦτον· ἄτοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα», ποιεῖ τὸν ἄρτον ἀληθὲς σῶμα χυρίου καὶ πιστεύεσθαι τε καὶ εἶναι.

11, 1 Τούτων τοίνυν οὕτως δειχθέντων ἐπιθῶμεν δμως αὐτοῖς ἔτι τὸν κολω-
Μ 127^ν φῶνα τὰ τοῦ θείου Παύλου ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους σκεψάμενοι περὶ τῆς τοῦ 15 μυστηρίου παραδόσεως ρήματα. »έγώ γάρ, φησί, παρέλαβον ἀπὸ τοῦ χυρίου, δ καὶ παρέδωκα ὑμῖν.« καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει, ἀπέρ παρέλαβε. πρῶτον οὖν ἐπίστησον, εἰ ἀρχούντως παρέλαβεν, εἰ ἵκανῶς παρέδωκε. δῆλα γάρ δὴ ὅτι οὕτως· οὔτε γάρ ἀτελῶς δήπου παρέλαβεν, οὔτ' ἐλλιπῶς παρέδωκεν. ἀλλὰ πᾶν, δ δεῖ καὶ ἀνάγκη περὶ τὴν τοῦ μυστηρίου τούτου ποίησιν ἐνεργεῖσθαι, 20

Β 103^ν αὐτός τε παρέλαβεν, ὑμῖν τε παρέδωκεν. παρέδωκε δὲ ταῦτα· »ὅτι ὁ κύριος 'Ιησοῦς τῇ νυκτὶ, ἦ παρεδίδοτο, ἐλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἴπε· λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον ἦ καὶ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἷματι. τοῦτο 25 ποιεῖτε, δσάκις ἀν πίνητε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.« καὶ πλέον προστίθησιν οὐδέν. οὔδὲ γάρ παρέλαβέ τι πλέον καὶ εἰκότως οὔδὲ παρέδωκε. παραδίδωσι δὲ ὑμῖν τρόπον ἱερουργίας τοῦ θείου σώματός τε καὶ αἵματος ἵκανὸν περὶ πάντα. τίς δὲ οὔτος ἐστιν, φ ἐχρήσατο ὁ Χριστός, δν αὐτὸς παρ' ἐκείνου παρέλαβε; λαβεῖν δηλονότι ἄρτον, εὐχαριστῆσαι, κλάσαι καὶ εἰπεῖν· λάβετε, 30

Μ 128 φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, καὶ τούτοις τελειοῦν τὸ μυστήριον. τί τοίνυν τούτων τῶν εἰρημένων ἱερουργεῖ τὴν θυσίαν ἐκείνην τὴν θειοτάτην; πάντως οὐ τὸ λαβεῖν ἄρτον· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ὑποκείμενον καὶ περὶ δή ἱερουργία καὶ δ εἰς σῶμα δεῖ μεταβληθῆναι Χριστοῦ. ἀλλὰ μὴν οὐχὶ τὸ εὐχαριστῆσαι

Β 104 καὶ κλάσαι· καὶ τούτων γάρ τὸ μὲν πρὸς τὴν διάδοσιν ἀναγκαῖον, τὸ δὲ τῶν 35 ἀφάτων τοῦ θεοῦ εἰς ὑμᾶς εὐεργεσιῶν, ὡς οἶόν τε ἀνθρωπίνη φύσει, ἔνδειξίν τε περιέχει καὶ ὕμνον. λείπεται τοίνυν τοῖς ρήμασιν ἐκείνοις, τοῖς »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου« καὶ »τοῦτο τὸ αἷμά μου«, καὶ τότε αὐτὰ ἱερουργηθῆναι καὶ νῦν τελειοῦσθαι συνιόντων ὡς εἴρηται δηλαδὴ καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πνεύματος, ἐπείπερ αὐτοῖς πάντα κοινὰ τὰ ἔργα τὰ εἰς τὴν κτίσιν. ἀλλὰ τὸν 40 μὲν σωτῆρα οὐκ ἀνάγκη καὶ τὸν πατέρα ἐπικεκληθῆσθαι καὶ τὸ πνεῦμα τὸ

Christi deificatum.« Et unde hoc, sanctissime doctor? »Hoc habemus ab ipso, inquit, Domino dicente non: Hoc est figura corporis, sed ipsum corpus meum, et non figura sanguinis, sed ipse sanguis meus.« Verba igitur illa: *Hoc est corpus meum*, etiam iuxta sententiam illius 5 doctoris faciunt, ut panis altaris verum Christi corpus sit credaturque.

Sed iis omnibus, quae supra memoravimus quasi ultimam manum 11, 1 imponit epistula doctoris gentium ad Corinthios de huius sacratissimi mysterii traditione speculantis. *Ego enim*, inquit, *accepi a Domino, quod et tradidi vobis*. Deinde enumerat, quae accepit. Primo itaque 10 videamus, si libet, an sufficienter tradiderit. Patet siquidem manifeste eum tradidisse. Neque enim imperfecte accepit, neque minus, quam acceperat, tradidit; sed quidquid et necesse erat circa huius sacramenti mysterium fieri, et accepit et tradidit. Accepit autem haec, quod scilicet *Dominus Iesus, qua nocte tradebatur, accepit panem et gratias 15 agens fregit et dixit: Accipite et manducate. Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur: hoc facite in meam commemorationem. Similiter et calicem, postquam coenavit, dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescumque biberitis, in meam commemorationem.* Et nihil praeterea addidit. Quia enim nihil amplius 20 acceperat, nihil amplius tradidit. Et addidit modum consecrationis divini corporis et sanguinis, omni ex parte sufficientem atque perfectum, quali usus fuit Christus, qualem ab eo ipso accepit: accipere scilicet panem, gratias agere, frangere et dicere: *Accipite et manducate, hoc est corpus meum*, et hoc modo confidere sacramentum. Quid, 25 obsecro, horum consecrat divinissimum illud munus? Profecto non acceptio panis — hoc enim subiectum est consecrationis, quod in corpus Domini transsubstantiari oportet — non gratiarum actio, non fractio, quarum altera ad commemorationem ineffabilem erga nos beneficiorum Dei, altera ad distributionem necessaria est. Superest igitur, ut 30 verba ista sint, quae consecrent: *Hoc est corpus meum, et Hic est sanguis meus.* Et ita existimandum est et tunc fuisse consecratum et nunc consecrari, concurrentibus scilicet, ut dictum est, et Patre et Spiritu sancto, cum omnia in creatura opera iis tribus communia sint. Verum Salvatori quidem haud necesse fuit Patrem et Spiritum sanctum palam 35 ad hoc opus invocare, cum unus idemque et unius cum illis substantiae sit, propter quod, quidquid ab eo vel fiebat vel dicebatur, idem ab aliis quoque fiebat dicebaturque. Nos vero fas est et nominatim illos invocare et, ut munera nostra sanctificant, precari, verum id non alio atque alio modo agere, nec alio atque alio tempore, sed et pro tempore 40 Domini pronuntiamus verba, et quomodo verba significant. Quod si

9 χυρέου V om. M Domini Vers. lat. | 21 παρέδωκε M V παρέλαβε B | 34 οὐχὶ M V οὐδὲ B | 39 τοῦ πατρὸς V B τοῦ om. M | 41 ἐπικεκλησθαι B trp. post πνεῦμα

ἄγιον, ἐν σὺν αὐτοῖς δητα καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας αὐτοῖς, καὶ παντὸς διπέρ
ἐποίει ἡ ἔλεγε, καὶ ὑπ' ἔκεινων ἀμα καὶ λεγομένου καὶ ποιουμένου. ἡμᾶς
δὲ κάκεινους κατ' ὄνομα ἐπικαλεῖσθαι δεῖ καὶ ὥστε τὰ προκείμενα ἀγιάσαι
δεῖσθαι, ἐπικαλεῖσθαι δ' αὐτοὺς οὐκ ἐν ἄλλῳ καὶ ἄλλῳ χρόνῳ, οὐδὲ ἄλλως καὶ
ἄλλως, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ, φα καὶ τὰ κυρίου προφέρομεν ῥήματα, καὶ ὥσαύτως ὡς 5
τὰ ῥήματα ἔκεινα σημαίνει. εἰ δὲ κάκεινον ὡς ἀνθρώπον εἴποιμεν ἐν τῷ
εὐχαριστεῖν ὑπὲρ τῶν φθασάντων εὐεργεσιῶν καὶ δεηθῆναι ἔτι κατὰ νοῦν
M 128^v τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τὴν Ἱερουργίαν συνδραμεῖν ταύτην, εἴτα
B 104^v προενεγκεῖν ἔκεινα τὰ ῥήματα καὶ τὰ προκείμενα τελειώσαι, οὐκ ἀπὸ σκοποῦ
εἴποιμεν δν.

10

2 Τὸ αὐτὸν καὶ ἡμᾶς ἀνάγκη ποιεῖν καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸν πατέρα
τε καὶ υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον κατ' ὄνομά τε καὶ διαρρήδην εἴτε πρὸ τῶν
κυριακῶν ῥήμάτων εἴτε καὶ μετ' ἔκεινα εἴτε καὶ ἀμφοτέρως ἐπικαλεσαμένους—
διαφέρει γάρ οὐδέν, ὡς μετά ταῦτα ἐροῦμεν πλατύτερον— οὕτω τοῖς κυριακοῖς
ῥήμασιν Ἱερουργεῖν τὰ μυστήρια. οὕτω γάρ παρέλαβε Παῦλος, οὕτως ἡμῖν 15
παρέδωκε. παρεβῆναι δὲ τὴν παράδοσιν οὔτε ὀφείλομεν οὔτε δυνάμεθα, ἔως
ὅτι αὐτοῦ μαθηταί, μᾶλλον δὲ τοῦ Χριστοῦ εἰναι τε καὶ λέγεσθαι βουλούμεθα.
εἴρηται δὲ καὶ πρότερον τῷ τὸν Παῦλον οὐκ ἀπὸ Χριστοῦ, ἀλλὰ τῶν θείων
ἀποστόλων ταύτην παρειληφέναι τὴν παράδοσιν, οὐ λόγω μόνον, ἀλλὰ καὶ
ἔργω ποιούντων, δῆλον εἶναι μηδέσιν ἄλλοις ἢ τούτοις μόνοις τοῖς τοῦ Χριστοῦ 20
ῥήμασιν καὶ τοὺς ἀποστόλους [αὐτοὺς] μετά γε Χριστὸν αὐτούς τε Ἱερουργεῖν
καὶ τοῖς ἄλλοις οὕτω ποιεῖν παραδοῦναι. τοῦτο δ' αὐτὸν δείκνυσι καὶ ἡ τοῦ
B 105 λαοῦ πρὸς τὰ ῥήματα ταῦτα ἀπόκρισις. τοῦ γάρ ιερέως τὰ κυριακὰ ταῦτα
ἐκφωνήσαντος ῥήματα οἱ παριστάμενοι ἐφ' ἐκάστῳ ἀποκρίνονται τὸ ἀμήν,
δι βεβαιωτικὸν ἐπίρρημα δὲ οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι ἀληθῶς οὕτως, ὡς φήσ, 25
ἔχει. τὸ γάρ ἀμήν ἐβραϊκὸν δὲ ἔξελληνιζόμενον ἀληθῶς σημαίνει. ἀμήν
M 129 τοίνυν δὲ λαὸς πρὸς ἔκεινα τὰ ῥήματα ἀποκρινόμενος· ἀληθῶς, φησί, σῶμα
καὶ αἷμα Χριστοῦ εἰσι τὰ προκείμενα. οὕτω πιστεύομεν, οὕτως ὅμολογοῦμεν.
πῶς οὖν οὐκ αἰσχρὸν ἀγνοεῖν τοὺς διδασκάλους εἰναι προσποιουμένους, ἀπέρ
οἱ τὸν ἴδιωτου τόπον ἀναπληροῦντες διὰ τῆς τοῦ ἀμήν ἀποκρίσεως διαρρήδην 30
ἐπίστασθαι παριστῶσιν; τὸ δὲ καὶ τὸν παριστάμενὸν τε καὶ συλλειτουργοῦντα
τῷ ιερεῖ διάκονον τοῦ πρεσβυτέρου τὰ ῥήματα τοῦ σωτῆρος ταῦτα ἐκφωνοῦντος
καὶ ἀτοῦτο ἐστι τὸ σῶμά μου¹ λέγοντος καὶ ἀτοῦτο ἐστι τὸ αἷμά μου¹, αὐτὸν
τοῦ ὀραρίου ἡμμένον τῷ ἀντίχειρί τε καὶ λιχανῷ τὸν ἄρτον καὶ τὸ ἐν τῷ
ποτηρίῳ δεικνύναι, τί ἄλλο πρὸς θεοῦ σημαίνει ἢ τὸν ἄρτον ἔκεινον σῶμα 35
εἶναι Χριστοῦ καὶ τὸ ἐν τῷ ποτηρίῳ αἷμα Χριστοῦ, ὡς ἔκεινα τὰ ῥήματα
B 105^v λέγει; τοῦτο δὲ ὑποδεικνύων πάντως οὐ ψεύδεται. μὴ ψευδόμενος δὲ συνηγορεῖ
τοῖς λέγουσι τὰ κυριακὰ ταῦτα ῥήματα τὸ πᾶν ἀποτελεῖν. τέτακται δὲ ὑπὸ^{T.C.}
τῆς ἐκκλησίας τὰ ἔθη ταῦτα οὐ μάτην.

12, 1 Καὶ μὴν οὐδὲ τοῦτο ῥᾳθύμως ἡμᾶς παραδραμεῖν δεῖ, ὡς δύο μυστηρίων 40
ἡμῖν ἐγγράφως ὑπὸ τοῦ σωτῆρος παραδεδομένων, τῆς τε ὑπὸ τοῦ θείου βαπτίσ-

1 τῆς αὐτῆς corr. M² ex τοῖς αὐτοῖς | παντὸς scripsi πᾶν M V B | 33 λέγοντος B
Irp. post αἷμά μου | 38 ἀποτελεῖν M supra rasura ἀποτελεῖσθαι B

illum tamquam hominem diceremus, dum gratias agebat beneficiis acceptis, orasse etiam tacite Patrem et Spiritum sanctum, ut ad eam consecrationem concurrent, deinde verbis illum prolati mysterium peregrisse non sine ratione diceremus.

5 Eodem igitur modo et nos agere necesse est, invocato scilicet Patre² et Filio et Spiritu sancto nominatim et manifeste, sive ante verba Domini sive post, seu utroque modo — nihil enim interest, ut postea disseremus — ita demum prolati Domini verbis sacrum hoc mysterium conficere. Ita accepit Paulus, ita nobis tradidit. Transgredi autem 10 traditionem eius neque possumus neque debemus, si discipuli eius, immo vero Christi et esse et vocari cupimus. Abunde vero superius demonstratum est, quoniam Paulus hanc traditionem non a Christo, sed ab apostolis accepit, non modo verbo hoc, sed opere etiam ita facientibus, manifestum esse non aliis quam Christi verbis ipsos etiam apostolos post 15 Christum consecrasse et caeteris eundem mysterii ritum tradidisse. Praeterea hoc idem ostendunt populi ad ea verba responsiones. Sacerdote enim verba illa alta voce, ut vos Graeci soletis, pronuntiante assistens populus in utraque parte respondet: Amen, quasi dicat: Vere ita est, ut tu dicas. Amen enim cum affirmandi apud Hebraeos adverbium 20 sit, graece idem quod vere significat. Amen igitur ad ea verba respondens populus: Certe, inquit, corpus et sanguis Christi sunt munera ista proposita, ita credimus, ita confitemur. Et quomodo, quaeso te, non esset turpe putandum eos, qui doctiores haberi volunt, ea ignorare, quae saeculares et sacrarum litterarum ignari respondendo Amen 25 manifeste se scire magnificant? Quid, nonne assistens sacerdoti diaconus eique ministrans, dum sacerdos alta voce iuxta orientalis ecclesiae ritum verba illa pronuntiat: *Hoc est corpus meum, et Hic est sanguis meus*, ipse propria stola duobus primis digitis tacta panem et calicem ostendit? Nihil certe aliud significans, nisi panem illum Christi esse 30 corpus, et quod in calice est, esse sanguinem eius, quemadmodum verbis illis asseritur. Et haec sane ostendens diaconus non mentitur et non mentiens cum iis sentit, qui sola Domini verba aiunt, hoc sacrum perficere sacramentum. Neque enim frustra tales institutae sunt ab ecclesia caeremoniae.

35 Illud quoque haud contemnendum videtur, quod cum duo sacra- 12, 1 menta nobis a Salvatore tradita fuerint, baptismus et eucharistia, utrumque verbis suis confici iussit. Etenim baptismus, quemadmodum supra memoravimus, per verba illa conficitur: *Baptizate eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*. Cuius rei testimonium est, quod patres 40 nostri sancti ecclesiae doctores, qui statuerunt, quinam ex iis, qui ab haereticis ad catholicam revertuntur ecclesiam, rebaptizandi sint, qui non eos haud rebaptizandos esse censem, qui in nomine Trinitatis semel fuerint baptizati. Quod etiam expositor synodalium canonum